

RECENZJA KSIĄŻKI:
Hans Urs von Balthasar
Eschatologia w naszych czasach

Łukasz Łukasiak

Hans Urs von Balthasar należy do grona najbardziej znanych i cenionych teologów XX wieku. Każdy adept teologii w mniejszym czy większym stopniu ma okazję spotkać się z myślą tego niezwykle ciekawego i wyjątkowego autora. Co było w nim wyjątkowe? Już choćby to, że należał do niewielkiego grona teologów nieakademickich – nie był profesorem, a duszpasterzem, choć ogromem swej teologicznej erudycji mógł zapewne wielu zawstydić. Był też autorem wyjątkowo płodnym zarówno pisarsko jak i wydawniczo, dlatego dziś tak trudno ogarnąć cały jego dorobek. Uwagę w wypadku bazylijskiego teologa zwraca też fakt, że w wielu wypadkach wskazywał na oparcie teologii na mistycznych wizjach swej przyjaciółki Adrienne von Speyr. Jednocześnie każda teologiczna biografia tego autora pokazuje go w relacjach – spotkaniach z bliskimi mu na różnych poziomach myśli filozofami, artystami, teologami. Wreszcie jest to także jeden z teologów, którzy docenieni zostali wielkimi wyróżnieniami – medalem Pawła VI i kardynalską purpurą, której nie zdążył przywdziać, bowiem zmarł przed konsystorzem.

Eschatologia miała zawsze szczególne znaczenie dla myśli von Balthasara. Pokazuje to choćby jego praca doktorska poświęcona problematyce apokaliptyki w niemieckiej literaturze. Wśród jego licznych publikacji znajdziemy kilka poświęconych wyłącznie problematyce eschatologii i zdecydowanie więcej takich, które w mniejszym czy większym stopniu podejmują jej wybrane zagadnienia. Nasz autor przekonany był, że eschatologia jest tą dziedziną teologii, która będzie jej główną osią rozwoju w najbliższym okresie. Trudno z dzisiejszej perspektywy stwierdzić czy się pomylił, ponieważ dopiero w ostatnich latach, po okresie stagnacji, eschatologia wraca do łask jako jedna z ważnych dyscyplin teologicznych (i nie tylko teologicznych, co pokazuje niniejszy numer ORF). Czy jednak zajmie miejsce przewidziane przez von Balthasara, trudno przewidzieć.

Jego sposób spojrzenia na eschatologię jest szczególny i niezwykle twórczy oraz inspirujący, a wydane pośmiertnie eseje zbierają razem rozproszone intuicje i wskazują na sposób, w jaki powinna być według autora widziana nauka o rzeczach ostatecznych człowieka i świata. Trzeba zauważyć, że formułując te myśli jeszcze przed ostatnim soborem, von Balthasar zdecydowanie wyprzedził swoją epokę i stworzył podwaliny dzisiejszego spojrzenia na eschatologię w katolickiej interpretacji. Jak zauważa Jan-Heiner Tuck w Posłowniu do omawianej książki [1], von Balthasar koncentruje swoje eschatologiczne rozważania wokół czterech tematów: śmierci człowieka, chrystocentryzmu eschatologii, roli Wielkiej Soboty oraz relacji czasu i wieczności.

Von Balthasara rozumienie śmierci stara się odejść zarówno od spojrzenia platońskiego (w którym dusza oddziela się i uwalnia od ciała), jak i od statycznej i przestrzennej wizji eschata wynikającej z filozofii Arystotelesa. Pierwszą i podstawową przestrzenią krytyki eschatologii wyrosłej na greckiej filozofii jest samo rozumienie śmierci jako wydarzenia, które dotyka ciało. Według von Balthasara człowiek umiera jako całość – śmierć dotyka go we wszystkich wymiarach – tak duchowym jak i cielesnym. W ten sposób pokazuje miejsce na zbawcze – ratujące działanie Boga wobec człowieka, który dotknięty jest poprzez swoją śmiertelność doświadczeniem niespełnienia. Eschatologia według Balthasara musi także odrzucić wyobrażenia przestrzenne tego, co po śmierci. Zarówno piekło jak i niebo rozumie on raczej jako stan i relację do Boga i z Bogiem, niż miejsce wiecznego cierpienia czy wiecznej radości.

Filozofia grecka jest jednym ze sposobów łagodzenia doświadczenia śmierci. Balthasar odrzuca takie spojrzenie jako niezgodne z samą istotą tego czym jest śmierć a jednocześnie z drugiej strony umniejszające znaczenie tego co wobec ludzkiej śmierci dokonuje Bóg.

Eschatologia według Balthasara w centrum musi mieć Jezusa Chrystusa. Wynika to przede wszystkim z faktu, że jest ona odniesieniem do tego, co dokonało się w śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa. To dzięki tej śmierci możliwe jest piekło i niebo. Bez niej poznajemy zaświaty jako starotestamentalny sheol – krainę cienia, gdzie trafia każdy człowiek bez względu na to jakie prowadził życie. Dopiero śmierć Jezusa otwiera tak niebo jak i piekło jako ostateczne możliwości ludzkiej egzystencji. Daje ona też możliwość spotkania z oczyszczającą miłością Chrystusa – dlatego też czyściec także jest możliwością, stanem a nie miejscem, możliwością otwartą za sprawą Paschy.

Drugim aspektem chrystocentryzmu eschatologii von Balthasara jest nadzieja, jaką możemy wiązać dla naszego ostatecznego losu w związku z tym, że Jezus zmartwychwstał. Śmierć traci dzięki temu swą ostateczną moc, jaką miała wobec człowieka, wyrażoną w postaci sheolu, w którym nie było żadnej nadziei na zmianę. Okazuje się ona etapem, czymś co należy przejść na drodze ku swojemu ostatecznemu celowi, którym jest zmartwychwstanie. Z wcześniejszych jednak rozważań wynika, że owo zmartwychwstanie nie jest jedynie zmartwychwstaniem ciała wobec nieśmiertelnej duszy ale całego człowieka, tak jak to ma miejsce w historii Jezusa Chrystusa.

Trzecim aspektem chrystocentryzmu eschatologii w ujęciu von Balthasara jest sąd, który dokonuje się w śmierci. Śmierć jest bowiem widziana przez bazylejskiego teologa jako spotkanie z Jezusem – Sędzią. To w relacji do Jego własnej śmierci dokonuje się osąd nad człowiekiem. Jednak Chrystus jest nie tylko sędzią, ale i adwokatem człowieka, ponieważ jest uczestnikiem ludzkiego doświadczenia śmierci i sam poddał się osądowi Boga. W ten sposób dochodzimy do zamknięcia chrystologicznej części tego wywodu konkluzją nawiązującą do myśli Orygenesusa – ostatecznym miejscem człowieka jest Bóg – to relacja z Bogiem, zarówno oznaczająca zbawienie jak i potępienie, jest domknięciem naszej egzystencji – rozumianej jako zbawiona bądź potępiona (samopotępiająca się).

Kolejnym elementem wyróżniającym eschatologiczną myśl bazylejskiego teologa jest powracający w całej jego twórczości motyw Wielkiej Soboty – zstąpienia Jezusa Chrystusa do otchłani. Jeśli poszukać takiego teologa, który artykuł wiary o zstąpieniu Chrystusa do otchłani potraktował w całej swej twórczości najpełniej, narzuca się na-

tychmiast nazwisko Hansa Ursa von Balthasara. On właśnie, jeden z najwybitniejszych chrześcijańskich myślicieli ubiegłego stulecia, starał się we wszystkich swoich najważniejszych pracach podkreślać znaczenie teologii zstąpienia. Oczywiście wielu teologów mierzyło się z tym problemem, jednak chyba on tylko podejmuje ten problem niemal zawsze, gdy mówi o Chrystusowej Pasze. Gdy pisze bowiem o krzyżu i zmartwychwstaniu, pomiędzy tymi dwoma słowami pojawia się niemalże zawsze zstąpienie do otchłani.

Podkreślić należy oczywiście rolę, jaką w nowym odczytaniu tej chrześcijańskiej prawdy miała osoba Adrienne von Speyr, szwajcarskiej mistyczki, wielkiej przyjaciółki Balthasara. To ona właśnie otworzyła naszemu Autorowi oczy na ten, zapomniany nieco, artykuł wyznania wiary. Trudno jest, jak twierdził sam Balthasar, odzielić te dwa, nieco różne w formie, lecz bardzo bliskie treściowo sposoby przedstawienia tej prawdy wiary.

Zstąpienie do otchłani jest konsekwencją misji, którą Chrystus, Przedwieczne Słowo, przyjął od Ojca, misji stworzenia, objawienia, odkupienia i związania człowieka z Bogiem. Misji, której uniwersalnym konkretem jest życie, a zwłaszcza Pascha Jezusa Chrystusa. To zadanie Syn realizuje w posłuszeństwie, które jest wyrazem Jego miłości do Ojca. Droga realizacji tej misji prowadzi jednak Chrystusa ku coraz większemu oddaleniu od Ojca. Na tej drodze znaleźć można kilka szczególnie wyróżnionych chronologicznie punktów. Są to stworzenie i upadek człowieka, przymierze, wcielenie. Jednak ludzkie życie Jezusa nie jest kresem oddalenia od Ojca, źródła trynitarnego miłości. Trwa ono nadal, aż po największą z tajemnic wiary – krzyżową śmierć Boga i człowieka. Krzyż objawia nam ogrom rozdzielenia pomiędzy Ojcem i Synem. Umarły Chrystus podlega wszystkim konsekwencjom swego bycia człowiekiem. Przez jego bóstwo natomiast śmierć ta jest maksymalnym możliwym oddaleniem od Boga. Jednocześnie Jezusowe bycie w otchłani ma znaczenie zbawcze, ponieważ okazuje się, że nie ma żadnego miejsca oddzielnego od Boga, przez Boga opuszczonego. Zstąpienie do otchłani jest więc najważniejszym źródłem dla głoszonej przez bazylejskiego teologa nadziei zbawienia dla wszystkich.

Ostatnim ważnym tematem podjętym przez von Balthasara w „Eschatologii naszych czasów” jest relacja czasu i wieczności. Nasz Autor stara się

przewyciężyć dualizm tych dwóch wymiarów relacji do świata. Z dwóch stron pokazuje, jak są one ze sobą związane. Przede wszystkim pokazuje Boga jako włączającego się w historię. Bóg wkracza w nią stopniowo, a jednocześnie jeden raz czyni to nieporównywalnie mocno i nieodwołanie w Jezusie Chrystusie. Bóg w ten sposób za sprawą wcielenia wkracza w czasowość. Z drugiej strony Jezus otwiera nasze życie na wieczność – dzięki niemu staje się ono zadatkami wieczności i w niej może osiągnąć spełnienie. W ten sposób nasza historyczna egzystencja osiąga wieczność i ma wpływ na to, jaka ona jest.

Eschatologia Balthasara rodzi wiele nieporozumień, których tekst ten pozwala uniknąć. Pierwszym jest nadmierna historycyzacja i rozdział pomiędzy starym a nowym przymierzem i jego eschatologiami. Często zakłada się błędnie, że von Balthasar otwarcie możliwości piekła i nieba zamiast szeolu-otchłani widział dopiero w momencie wydarzenia historycznej Paschy – śmierci, zstąpienia i zmartwychwstania. Nasz Autor jednak widział tę rzeczywistość raczej na poziomie poznawczym, a nie realnym. Pascha Jezusa Chrystusa bowiem jako centralne miejsce dziejów zbawienia dotyka każdego miejsca i czasu i każdej ludzkiej egzystencji. Obraz przedstawiający wyprowadzenie z otchłani ludzi umarłych przed Chrystusem jest wobec tego jedynie symbolem tego co przeżywa każdy człowiek w swojej relacji do Chrystusa – Zbawiciela.

Mimo że od pierwszej redakcji *Eschatologii w naszych czasach* minęło przeszło pięćdziesiąt lat, to nadal okazuje się być ona pozycją twórczą i wartą uwagi. Wynika to przede wszystkim z faktu, że brak na naszym rynku wydawniczym podobnych pozycji. Jest to bowiem tekst wybitnego teologa napisany dość przystępnym językiem i przez to łatwy w odbiorze, a z drugiej strony nie silący się by być teologią popularną. W obecnej

chwili mamy do czynienia z zalewem literatury popularnej czy okołoteologicznej oraz nacechowanej nadmiernym mistycyzmem, często kształtującej popularne wyobrażenia eschatologiczne w sposób nie tyle prosty, co prostacki. Szczególnie łatwo dokonuje się to w wypadku opisów stanów eschatycznych – nieba, piekła i czyśćca. Przedstawione są one czasowo i przestrzennie, z niezwykle bogatą i ludyczną dbałością o szczegóły. Biorąc pod uwagę tylko książki uznawane za związane z myślą katolicką, dzięki krótkiemu acz niezwykle szerokiemu i pełnemu opisowi podstawowych kwestii eschatologii można zauważyć, jak daleko odchodzą one od doktryny katolickiej. Współczesny katolicki mistycyzm eschatologiczny okazuje się być więc z w wielu wypadkach nie tyle niekatolicki, co niechrześcijański.

Z drugiej strony trzeba odnieść dzieło von Balthasara do ściśle naukowej teologii. Bazylejski teolog był jej autsajderem – człowiekiem z boku patrzącym i prezentującym nietypową opisową i okrążającą metodę prezentacji swojej myśli. Dla każdego adepta teologii opracowanie to stanowi ciekawą próbę systematyzacji dzieła tego wybitnego ale i wymagającego autora. Z drugiej strony może też być ono źródłem inspiracji dla działań teologów, którzy winni zająć się jak najszerszą prezentacją tematyki eschatologicznej, ponieważ w obecnym czasie spada ten obowiązek na co najmniej podejrzaną publikację, prowadząc do wielu nieporozumień. Być może wtedy okaże się, że zgodnie z tym, czego oczekiwał Nasz Autor, eschatologia okaże się jednym z najważniejszych i najbardziej inspirujących działów współczesnej teologii. Von Balthasar w swojej książce pokazał, że eschatologia nie musi być albo ludyczna albo naukowa, ale i sprawę tę winniśmy wziąć sobie mocno do serca, co poniekąd czynimy prezentując ten numer *Otwartego Referarium Filozoficznego*.

Bibliografia

- [1] H. U. von Balthasar, *Eschatologia w naszych czasach* (WAM, Kraków 2008). 154 strony.

Otwarte Referarium Filozoficzne 3 (2010)

Od Redakcji	1
1 ORF 3: Sprawy Ostateczne	1
2 Życie, śmierć – i co dalej? Poglądy Greków i Celtów	1
Bibliografia	3

Artykuły i Eseje

Historia i idee neurocentrycznych koncepcji śmierci człowieka	
<i>Robert Roczeń</i>	5
1 Wstęp	6
2 Kalendarium wydarzeń	6
3 Neurocentryczne koncepcje śmierci człowieka	12
4 Neuropsychologiczne korelaty zjawisk psychicznych	13
5 Stanowiska analityczne	14
5.1 Śmierć mózgu wyższego (półkul mózgowych)	15
5.2 Śmierć pnia mózgu	15
5.3 Śmierć całego mózgu	16
6 Podsumowanie	16
Bibliografia	17

Wieloznaczność śmierci w kontekście przemian jej rozumienia w myśli chrześcijańskiej	
<i>Andrzej Dańczak</i>	21
1 Wstęp	22
2 Tradycyjne chrześcijańskie rozumienie	22
3 Powszechność prawa śmierci	24
4 Śmierć w perspektywie pełni antropologicznej	25
5 Ambiwalencja śmierci	26
6 Podsumowanie	28
Bibliografia	29

Zagadnienie śmierci człowieka w kontekście megaparadygmatu ewolucjonistycznego	
<i>Adam Świeżyński</i>	31
1 Wstęp	32
2 Sposób ujmowania śmierci we współczesnej teologii	32
3 Megaparadygmat ewolucjonistyczny	36
4 Propozycja zmiany paradygmatu w teologicznym rozumieniu śmierci	37
5 Zakończenie	41
Bibliografia	41

Nauka o Wcieleniu i Odkupieniu u św. Anzelma z Canterbury

<i>Tadeusz Grzesik</i>	45
1 Wstęp	46
2 Metoda teologiczna Anzelma	47
3 Kontekst historyczny – krótki zarys zagadnienia	49
4 Chrystologia Anzelma jako podstawa jego soteriologii	53
5 Próba wyjaśnienia racji Wcielenia niechrześcijanom	57
6 Czego uczy Anzelm wierzących?	62
7 Podsumowanie	65
Bibliografia	66

Zbawienie powszechne w filozofii N. A. Bierdiajewa

<i>Jan Krasicki</i>	69
1 Wstęp: Prawda prawosławia i powszechne zbawienie	70
2 Pamięć Raju i problem Piekła	71
3 Wolność i ocalenie wolności	72
4 Wolność i Piekło	73
5 Piekło, diabeł i czas	74
6 Zbawienie bez resentymentu („Poza dobrem i złem”)	76
7 Zbawienie jako „rozkwit” wolności	77
8 Raj, czyli wolność „poza dobrem i złem”	77
9 Powszechne zbawienie a zasada odpowiedzialności	78
10 Bierdiajew i rzeczy ostateczne (zamiast podsumowania)	78
Bibliografia	79

Źródła nadziei powszechnego zbawienia

<i>Robert M. Rynkowski</i>	83
1 Wstęp	84
2 Nadzieja powszechnego zbawienia w źródłach teologicznych	85
2.1 Pismo Święte	85
2.2 Ojcowie Kościoła	88
2.3 Magisterium Kościoła	90
3 Inne źródła nadziei powszechnego zbawienia	91
3.1 Chrześcijański realizm	91
3.2 Trynitarna wizja Boga	92
4 Zakończenie	94
Bibliografia	94

Jak pogodzić pewność zbawienia wszystkich i groźbę potępienia niektórych

<i>Jarek Dąbrowski</i>	97
1 Wstęp	98
2 Szkic rozumowania	99
3 Kluczowe pojęcia	100
3.1 Wieczność	100
3.2 „Ja”, osoba i osobowość	102
3.3 Sprawiedliwość, kara, odpowiedzialność	103
3.4 Wolność woli i natura stworzenia	109
3.5 Dobro i zło	111
4 Model apokatastazy	114
5 Czy apokatastaza zaprzecza wierze katolickiej	115
5.1 Wolność woli	115
5.2 Sprawiedliwość Boga	116

5.3	Motywacja do nieczynienia zła	116
5.4	Biblia mówi o wiecznym piekle	116
5.5	Potępienie przez Kościół	122
5.6	Dlaczego nie można odrzucić apokatastazy	125
6	Wiara czy nadzieja?	125
7	Podsumowanie	126
	Bibliografia	126

Co się dzieje ze zwierzętami po śmierci?

Refleksje na bazie teorii tomistycznej

	<i>Remigiusz Kalski SJ</i>	131
1	Wstęp	132
2	Słów kilka o substancjalizmie	132
3	Czy dusze zwierzęce mogą istnieć samoistnie?	135
4	Skąd się biorą dusze zwierzęce?	136
5	Na czym polega więź formy substancjalnej ze strukturami ciała?	137
6	Czy racjonalność przynależy do zjawisk niematerialnych?	137
7	Co się dzieje ze zwierzętami po śmierci?	139
8	Zakończenie	140
	Bibliografia	140

ESEJ: Długa droga do światowego etosu – religie szansą czy przeszkodą

	<i>Stanisław Obirek</i>	143
	Bibliografia	147

Listy do Redakcji i Recenzje Książek

RECENZJA: Hans Urs von Balthasar „Eschatologia w naszych czasach”

	<i>Łukasz Łukasiak</i>	L149
	Bibliografia	L151

RECENZJA: Wojciech Szczerba „«A Bóg będzie wszystkim we wszystkim...»

Apokatastaza Grzegorza z Nyssy. Tło, źródła, kształt koncepcji”

	<i>Szymon Koska</i>	L153
	Bibliografia	L154

English Translation of Abstracts and Tables of Contents

E157

Zasady nadsyłania manuskryptów

- Manuskrypty należy wysłać do **orf@minds.pl**. Warto wcześniej skontaktować się z nami.
 - Należy podać imię, nazwisko i adres elektroniczny autora, oraz ewentualnie stronę internetową i adres, jeśli mają być one opublikowane. Jeśli adres elektroniczny jest zastrzeżony, proszę to zaznaczyć. Dopuszczalne (choć nie zalecane) jest podpisanie opublikowanego tekstu pseudonimem. W każdym przypadku Redakcja musi znać prawdziwe dane osobowe autora.
- Termin nadsyłania manuskryptów do Referarium 4 upływa **1 czerwca 2011**.

Warunki, jakie musi spełniać manuskrypt

- Redakcja przyjmuje regularne Artykuły, Eseje, Recenzje książek, oraz Listy do Redakcji.
- List do Redakcji jest krótkim, nieformalnym komentarzem do opublikowanego artykułu.
- Temat Artykułu musi być zgodny z tematem danego zeszytu. Temat Referarium 4 brzmi: „JA A ŚWIAT. NAUKI KOGNITYWNE, NEUROTEOLOGIA, ŚWIADOMOŚĆ, QUALIA, JĘZYK”.
- Artykuł musi posiadać streszczenie o długości około 120 słów, podające: (1) cel opracowania; (2) najważniejsze założenia, tezy i wnioski; (3) konsekwencje tych wniosków.
- Artykuł musi być podzielony na: Wstęp, zatytułowane części, oraz Podsumowanie.
- Celem Wstępu jest wprowadzenie czytelnika w tematykę. Wstęp powinien krótko wspomnieć o celu opracowania, przedstawić problem i wyjaśnić, na czym polegają trudności i co ważnego zostanie osiągnięte po ich pokonaniu. Ważny jest też krótki przegląd opinii zazwyczaj wyrażanych na omawiany temat. Przegląd ten należy opatrzyć odnośnikami do bibliografii.
- W Podsumowaniu prosimy przypomnieć rozważane zagadnienie, sposób jego analizy i cel pracy, pozbierać najważniejsze wnioski i skomentować konsekwencje dla tematu Referarium.
- Format Eseju jest nieformalny, ale Esej powinien zawierać streszczenie.
- Zadanie przełumaczenia streszczeń i spisów treści na angielski można pozostawić Redakcji.
- Listy do Redakcji i Recenzje nie są dzielone na części ani nie posiadają streszczenia.
- Pozycje bibliograficzne proszę ponumerować i odnosić się do nich w tekście za pomocą numerów umieszczonych w nawiasach kwadratowych. Każda pozycja bibliograficzna musi mieć przynajmniej jeden odnośnik w tekście. Proszę podawać pełne tytuły przytaczanych prac.
- Bieżące komentarze do tekstu proszę umieszczać w przypisach na dole strony.

Recenzje i prawa autorskie

- Wszystkie Artykuły są recenzowane, zazwyczaj przez dwóch niezależnych recenzentów. Recenzje są anonimowe: recenzent nie zna nazwiska autora, autor nie zna nazwiska recenzenta.
- Listy do Redakcji nie są recenzowane. Listy spełniające powyższe warunki są przyjmowane.
- Autorzy udzielają Referarium wszystkich praw do publikowania manuskryptu. Autorzy zachowują prawo do publikowania dowolnej wersji manuskryptu gdzie indziej, pod warunkiem podania w publikacji odnośnika bibliograficznego do oryginalnego artykułu w Referarium.